

Dr Latinka PEROVIĆ

MILAN PIROĆANAC O KRALJU MILANU OBRENOVIĆU

Milan Piroćanac (1837-1897) bio je srpski državnik i politički pisac.¹ Pripadao je generaciji srpske elite koja je, posle školovanja na zapadnoevropskim univerzitetima, stupila u državnu službu i obavljala značajne državne poslove za vreme vlade kneza Mihaila. Ali najvažniji deo njegovog rada vezan je za vreme posle sticanja državne nezavisnosti Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine.

Zajedno sa grupom mladokonzervativaca, potonjih naprednjaka (Čedomilj Mijatović, Stojan Novaković, Milutin Garašanin, Milan Ž. Milićević, Ljubomir Kaljević, Milan Kujundžić), Piroćanac je 2. januara 1880 godine pokrenuo *Videlo. List politički, ekonomski i književni*. Taj u to vreme jedini opozicioni list u Srbiji, profilisao je jedan program unutarnjeg razvitka i spoljne politike mlade nezavisne države, koji je, u suštini, predstavljao program evropeizacije Srbije.

Nakon dvanaestogodišnje vlade liberala, posle pada vlade Jovana Ristića (1880), novu vladu obrazovao je Milan Piroćanac. Pored predsedničkog mesta, imao je još portfelje ministra pravde i inostranih poslova.

Vlada Milana Piroćanca nastavila je rad prethodne vlade na primeni odredaba Berlinskog ugovora. Ali njene unutarnje reforme, naročito na zakonodavnom planu, bile su bez presedana i nazivane su „revolucijom odozgo”. Zakonima o slobodi štampa, udruživanja i nezavisnom sudstvu; izgradnji prve železničke pruge; stvaranju stajaće vojske; obaveznom osnovnom obrazovanju; regulisanju crkvenog pitanja; brojnim trgovinskim konvencijama – udareni su temelji moderne države.

Rad vlade Milana Piroćanca, koji je imao da bude krunisan promenom Ustava iz 1868. godine, odnosno donošenjem novog ustava na liberalnim načelima, naišao je na

¹ Opširnije u: Latinka Perović, *Milan Piroćanac- zapadnjak u Srbiji 19. veka*, Zbornik radova: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 3. Uloga elita, Beograd, 2002. godina.

dva snažna protivnika. Na jednoj strani stajala Narodna radikalna stranka, koja je u evropeizaciji Srbije videla njeno udaljavanje od Rusije kao centra slovenstva, ali i od zavetnih ciljeva – oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda. Na drugoj strani, naročito na pitanju promene Ustava, ništa manji protivnik bio je kralj Milan. On je oklevao, manevisao i odugovlačio sa donošenjem novog ustava, koji bi ograničio njegovu ličnu vlast u korist parlamentarne vladavine.

U tim sukobima veliku ulogu je igrala spoljnopolitička orijentacija svakog od centara otpora. Narodna radikalna stranka oslanjala se na Rusiju kao veliku zaštitnicu Srbije. Kralj Milan se čvrsto vezao za Austriju. Rezultat toga bila je i tajna konvencija od 28. juna 1881. godine, za koju su, osim Milana, znala još samo tri-četiri srpska političara. Piroćanac je dobre odnose sa Austrougarskom smatrao političkom nuždom, ali se suprotstavljao politici vezivanja za nju bez ostatka.

Pokretač opozicionog lista; predsednik vlade; jedan od osnivača Srpske napredne stranke, čijim je radom jedno vreme i rukovodio, Milan Piroćanac je i politički pisac nedovoljno ocenjenog značaja. U istoriji ideja u Srbiji, on je najdoslednije izveo ideju liberalizma. Pored važnih rasprava o vladavini kneza Mihaila, on je pisao o međunarodnom položaju Srbije. Njegova analitičnost, poznavanje duha vremena i sposobnost predviđanja čine ga misliocem, čijim se idejama istorija vraća.

Trijumfalna pobjeda Narodne radikalne stranke na septembarskim izborima 1883. godine dovela je do ostavke vlade Milana Piroćanca. Timočka buna, koja je usledila već 1883. godine, a zatim srpsko-bugarski rat 1885. godine, zaustavili su proces modernizacije Srbije. Posle ostavke na mesto predsednika vlade, Milan Piroćanac se posvetio advokaturi. Ali je i vrlo mnogo pisao. Osim pomenutih rasprava, vodio je i *Dnevničke beleške* (1877-1894), koje još nisu objavljene. Taj višestruko značajan izvor posebno je dragocen sa stanovišta analize sudara različitih mogućnosti razvitka Srbije posle sticanja državne nezavisnosti, odnosno, sudbine liberalizma između narodnjačke ideologije snažne Narodne radikalne stranke i apsolutizma kralja Milana. Ovde je reč o tom drugom.

Odmah posle abdikacije kralja Milana, Milan Piroćanac je u svojim *Dnevničkim beleškama* naslikao njegov portret, koji se sada prvi put objavljuje. Naravno, govoreći o kralju Milanu, Piroćanac je govorio i o sebi. Nisu u pitanju samo dve različite pozicije već dve različite koncepcije: apsolutistička i liberalna. Ali i dva duha, dve ličnosti – javno i privatno.

Piroćančev portret kralja Milana obojen je ličnim iskustvom. Ali on zbog toga nije manje nezaobilazan za ocenu tog srpskog vladara u prelomnom razdoblju moderne istorije Srbije. Osim toga, njegovo izdvojeno objavljivanje ima za cilj da skrene pažnju na kapitalni značaj *Dnevničkih beležaka* Milana Piroćanca i podstakne njegovo objavljivanje u celini.

X

X

X

„U trenutku kad se kralj Milan, nagnan svojim rođenim pogreškama, silazeći sa prestola, povlači sa polja javnog rada,² šteta bi bila ako oni koji su imali prilike da ga izbliže posmatraju ne bi zabeležili za istoriju bar najkarakterističnije crte ove čudnovate pojave na prestolu.

Zao udes koji je stao života kneza Mihajla doveo je na presto Srbije kralja Milana,³ a još gori udes hteo je da mu prvi vaspitatelj u vođenju državnih poslova budu Blaznavac,⁴ Ristić,⁵ Radivoje,⁶ Beli Marković,⁷ i Kosta Protić.⁸ Ljudi bez pravog obrazovanja i skoro nevaljali.⁹

Otac kralja Milana¹⁰ umro je za vreme njegovog detinjstva, a ostavio mu je samo dugove i ime bleskastog raspikuće. Mati lepa Marija Obrenovićka iz loze Katardžija¹¹ vodila je više brigu o svojoj lepoti i svojim ljubavnim uspesima, negoli o vaspitanju svoga jedinca. Dete je bilo povereno do 14 godina tuđinskoj brizi, a došav na presto raslo je kao kakvo rašće u gori sledeći shodno nagonima svoje prirode i primerima koje mu je davala nevaljala okolina. Priroda kralja Milana morala je biti veoma bogato obdarena te da bi mogla sama nadoknaditi nedostatak u ljubavi i nezi roditeljskoj, i protivstaviti otrovnim uticajima kojima je bio izložen. Na žalost i ona je donela sobom

² Kralj Milan je objavio svoju ostavku 22. februara 1889. godine, na svečanom primanju u Dvoru povodom proglašenja kraljevine. Milan Piročanac je portretisao kralja Milana u svojim *Dnevničkim beleškama* 8. marta 1889. godine. Arhiv SANU, br. 9987-9989.

³ U vreme ubistva kneza Mihaila, 29. maja 1868. Milan je bio licejac u Parizu. Otuda je stigao u Beograd 6. juna 1868, pošto ga je beogradski garnizon proglasio za naslednog kneza.

⁴ Milivoje Petrović Blaznavac (1824-1873), ministar vojni (1865). Iako je privremeno namesništvo, posle ubistva kneza Mihaila, bilo sazvalo Veliku skupštinu da proglasi kneza, Blaznavac je s vojskom beogradskog garnizona proglasio Milana Obrenovića za naslednog kneza. Velika narodna skupština izabrala je Blaznavca za jednog od namesnika maloletnom knezu. Posle punoletstva kneza Milana, Blaznavac je postao predsednik ministarstva i ministar vojni.

⁵ Jovan Ristić (1831-1899), jedan od namesnika knezu Milanu. Za njegove vlade, Srbija je vodila ratove 1876. i 1878. Bio je zastupnik Srbije na Berlinskom kongresu. Ostavku na mesto predsednika ministarstva, koristeći kao povod Trgovinski ugovor sa Austrijom, podneo oktobra 1880. Posle abdikacije kralja Milana, postavljen za namesnika maloletnom kralju Aleksandru.

⁶ Radivoje Milojković (1832-1888), ministar unutrašnjih dela (1868), a zatim predsednik ministarstva. Jedan od glavnih pomagača Jovana Ristića.

⁷ Jovan Belimarković (1827-1906), ministar vojni 1868-1872.

⁸ Kosta Protić (1831-1892), adutant kneza Mihaila (1868), ministar vojni (1875), adutant kneza Milana (1875-1880).

⁹ U Parizu, vaspitač Milanov bio je Fransuz Hiet – „prosvetčen i moralan“, u Srbiji knez Medo Pucić – „povazdan u svojoj naslonjači“.

¹⁰ Otac Milana Obrenovića bio je Miloš Obrenović, sin Jevrema, rođenog brata kneza Miloša. Završio je ratnu školu u Berlinu i neko vreme bio pruski oficir. Bio je lep čovek i velika raspikuća. Umro je mlad (1860). Ostavio je za sobom velike dugove.

¹¹ Mati Milanova bila je Marija Katardži iz rumunske aristokratije. Bila je lepota. Rano se razišla sa svojim mužem. Posle toga, bila je u vezi sa knezom Kuzom. O vaspitanju sina nije se starala, tako da je tutorstvo nad njim preuzeo knez Mihailo i poslao ga na školovanje u Pariz.

opake klice, koje su se razvile u ovako smrdljivoj atmosferi do krajnjih granica, i od kralja Milana načinio nakaradnu pojavu, čoveka koji je sedeo na najuzvišenijem mestu koje društvo može kome dati, a nije vodio računa ni od jednog zakona ni od jednog interesa na kojima društva počivaju.

Kralj Milan nije verovao ni u Boga ni u ljude, ni u ljubav ni u vernost ni u prijateljstvo, ni u pravdu; ali je tvrdo bio ubeđen da je svet stvoren ciglo radi njegovog uživanja i provođenja njegovih čudi, zato je mrzio na pojam dužnosti. Reč zakon dovodila ga je vazda u razdruženje, a grozio se u dubini svoje duše svega što je bilo časno. (Kralj Milan nije mogao dugo da trpi i Rakića,¹² čim mu je Garašanin¹³ predao pismene dokaze da je Rakić u službi krao, on ga je uzeo za ministra finansija).

U svakom bez razlike pitanju bilo da je javnog, bilo da je privatnog značaja, sebičnost, čud i prkos davali su pravac kako da se ono reši. U pitanjima unutarne politike dolazila je u pomoć i mrzost jedna prema srpskom narodu,¹⁴ a spoljnoj strah od Karađorđevića koga je jednom Austrija bila prebacila preko Dunava na srpsko zemljište. Izjave kralja Milana da je radio na tome da dovede zemlju u kolo liberalnih država samo su gole (nečitko) ex post facto, njima protivreče njegova opiranja u sednicama min(istarskog) saveta svima slobodoumnim merama, i njegova poslednja izjava da on smatra da je ustavni vladalac na Istoku prava besmislica. Kralj Milan nije vodio ljuti rat da dobije Srbija nezavisnost nego ga je vodio što se bojao da ga Rusi iz Srbije ne proganjaju kao što je i rat protiv Bugarske¹⁵ vodio da slobodoumnom pokretu u svojoj zemlji stane nogom za vrat. Ne interesi, ne situacija stvorena berlinskim ugovorom, nego sebičnost kralja Milana pobudila ga je da se preda na milost i nemilost Austriji,¹⁶ i da joj dopusti tako jak uticaj i na sami razvoj događaja u unutarnjim odnosima zemlje. Kralj Milan se nije ženirao da afirmira što jače svoju protektorku sa igrama uloge pravog vasala prema njoj, a kad je sišao sa prestola on je izgubio moć da će ostati do groba veran caru Franji Josipu.¹⁷ Tako je nisko silazio da je u Beču optuživao i svoje ministre i političke ljude u Srbiji da nisu dovoljno odani Austriji! Ovakva radnja kralja Milana poticala je iz uverenja da je Austrija poduprta Nemačkom, u stanju da ga silom oduži na prestolu.

¹² Mita Rakić (1846-1890), od 1885-1888. u finansijskoj stranci, 1888. – ministar finansija.

¹³ Milutin Garašanin (1843-1898), jedan od vođa Srpske napredne stranke; predsednik druge naprednjačke vlade (1884-1887).

¹⁴ U potvrdu ovog stanovišta, Milan Piročanac u *Dnevničkim beleškama* navodi više izjava samog kralja Milana, kao i izjava stranih diplomata.

¹⁵ Rat Srbije sa Bugarskom 1885. zbog priključenja Istočne Rumunije. Posledice rata za Srbiju, i posebno za kralja Milana, bile su teške. Na unutrašnjem planu, pogoršana je ekonomska i politička situacija; došlo je do teške frustracije zbog poraza srpske vojske. Na spoljnom planu, položaj Srbije bio je oslabljen. U panici, kralj Milan je pomišljao već tada na povlačenje sa prestola.

¹⁶ Za razliku od kralja Milana, Piročanac nije bio austrofil već zapadnjak. On je politiku dobrih odnosa Srbije i Austro-Ugarske razlikovao od potpune podređenosti prve zemlje drugoj. Zbog toga je, kako pokazuju njegove *Dnevničke beleške*, Beč imao podozriv stav prema njemu. Veće poverenje poklanjao je Milutinu Garašaninu zbog njegove manje samostalnosti u odnosu na kralja Milana.

¹⁷ O odnosima Franje Josifa (1830-1916), cara Austro-Ugarske, i kralja Milana, Milan Piročanac govori na više mesta u svojim *Dnevničkim beleškama*.

Prevrtljivost i laž bila su sredstva kojima se je kralj Milan služio u pitanjima unutarnje zemaljske politike, a vešto rukovanje sa nevaljalim požudama čovekove prirode stavljao mu je čas jednu čas drugu pol(itičku) stranku u službu njegove nerazborite nepatrijotske i pustošila, većim delom, politike; a nedelikatnost, nevernost i krajnja nemoralnost obeležile su njegov privatni i podorični život. Kralja Milana rekla je pa i napisala njegova prva ljubavnica, Leposava Novaković da on kad ne bi bio kralj ne bi svoje čilimče iz policije iznosio. Provodio je ljubav sa svojom sestrom od ujaka, a u pitanju razvoda braka ponašao se je prema svojoj ženi kao čovek koji je lišen svakog obrazovanja društvenog. Izmislio je čak za kraljicu Nataliju da je rđavog vladanja (nečitko) i to na tri godine ranije pre no što se je na razvod rešio bio.¹⁸

Lažna skroz, i suviše kukavička priroda uživala je kako je mogla da zgazi neprijatelja, koji je ležao u prašini, ali on je drhtao pred onim koji mu je pravo u oči gledao. Jevrem Marković,¹⁹ stari Kolarac,²⁰ Čumić,²¹ ubijanje Knićanke²² pre presude a Ilke Marković,²³ pošto je pomilovana dela su njegove životinjske osetljivosti, a njegovo odstupanje sa prestola i njegovo poniženje u prvom i poslednjem ratu²⁴ jasni su dokazi njegove kukavičke prirode. Čud i prkos toliko su vladali ovom nesrećenom i slabom prirodom, da je često jadikovao i kukao pri igranju karata na zlu sreću, pošto se naravno najpre dobro ispreskakao.

Narod srpski nije voleo kralja Milana. On ga je uopšte smatrao kao stranca od vlaške krvi, a i kralj Milan mrzio ga je u naknadu iz dubine svoje duše. Njegovi razgovori koje je vodio kad je van zemlje putovao, njegovi dogovori sa svojim ministrima i njegova korespondencija sa kraljicom posle bugarskog rata, za to su nepobitni dokazi. I u postavljanju namesništva svome sinu²⁵ ima dosta od te mrzosti prema narodu, kome je često govorio da će mu se osvetiti kad sa prestola side.

¹⁸ Kao advokat kraljice Natalije, Milan Piroćanac je bio dobro upućen u odnose kraljevskog para i istorijat brakorazvodne parnice.

¹⁹ Jevrem Marković (? – 1878), oficir, opozicioni poslanik (1876, 1877). Brat Svetozara Markovića. Kao potpukovnik učestvovao u ratu 1878; osvojio Belu Palanku i Piroć. Vrhovna komanda ga je optužila za pobunu bataljona na Stanovljanskom polju kod Kragujevca, 25. novembra 1878. Ova pobuna poznata je kao Topolska buna, jer su se pobunjenici ulogorili u Topoli. Markoviću je sudio vojni sud i izrekao mu smrtnu kaznu. Streljanje Jevrema Markovića bilo je delo kneza Milana. O ovome opširno govori i Piroćanac u svojim *Dnevničkim beleškama*.

Ulija (Milosavljević) Kolarac (1860-1878), bogat trgovac i veliki dobrotvor. Optužen za pripremu Topolske bune. Osuđen na tamnicu, koja je ubrzala smrt ovog već vremešnog uglednika.

²¹ Aćim Čumić (1836-1901), političar, ministar u konzervativnom Marinkovićevom ministarstvu, predsednik ministarstva (1874-1878), u kome je Milan Piroćanac bio ministar inostranih poslova.

Čumić je bio optužen kao jedan od glavnih organizatora Topolske bune. Osuđen je na smrt, pa pomilovan na deset godina robjice. Kasnije je pušten na slobodu, ali politički slomljen.

²² Jelena-Lena-Knićanka, udovica pukovnika Antonija Knićanina. Optužena za saučesništvo u atentatu Ilke Marković na kralja Milana. U toku istrage, nađena obešena u zatvoru. *Dnevničke beleške* Milana Piroćanca o celom slučaju sadrže važne podatke.

²³ Jelena-Ilka-Marković, udovica Jevrema Markovića. Pucala na kralja Milana prilikom njegovog ulaska u Sabornu crkvu, 11. oktobra 1882. Osuđena na smrt. Bez svoje molbe, pomilovana. U požarevačkom zatvoru nađena zadavljena peškirom.

²⁴ Rat sa Turskom 1876. i rat sa Bugarskom 1885.

²⁵ Namesnici kralja Aleksandra bili su: Jovan Ristić, general Kosta Protić i general Jovan Belimarković.

U javnom i privatnom životu kralj Milan je bio krajnja blesasta raspikuća, i do zla boga lakouman. On je naterao Mijatovića²⁶ da uprkos rešenju minis(tarskog) saveta krišom od istog izda Generalnoj uniji²⁷ za 40 miliona obligacije sup(ske) železnice bez ikakve garantije – nekoliko puta otplaćivao je dugove usled finansijskih operacija, i opet je ostao dužan silazeći sa prestola bez najmanje brige kako će dugove da plati.

Kralj Milan nije imao nikakvog znanja, mlatio je u govoru sa mislima, koje je ovde onde pokupio, kako mu je kad potreba i njegove težnje nalagala. Zato je i zaboravljao sutra, šta je danas govorio. Hteo je da bude veliki vojskovođa a sramotio je Srbiju u ratu, hteo je da bude veliki govornik i začudio je svet (nečitko) besmislenim razmišljanjem u govoru kome nikad nije bilo kraja. Hteo je da bude pisac i napunio je srpske i strane listove lažima, klevetama svakojakim i protiv svoje žene i protiv političkih ljudi svoje zemlje. Imao je dobro pamćenje o ljudima naročito a to mu je mnogo pomoglo pri rukovanju unutr(ašnjim) prilikama. Stranci koji ga vide prvi put obično vele o njemu da je imao duha«.

²⁶ Čedomilj Mijatović, ministar finansija; glavni pregovarač za građenje železnice u Srbiji.

²⁷ Generalna unija u Parizu (predsednik Bontu), sa kojom je bio sklopljen ugovor o izgradnji železnice u Srbiji. Posle njene propasti opozicija je napustila Narodnu Skupštinu.